

Tasavvufî Açından Bir İbadet Olarak Oruç*

Veysi Cengiz* Veysel Akkaya**

Öz

Sûfiler ibâdetleri anlatırken daha çok manevî yönüne dikkat çekerler. Sûfiler ibâdetleri anlatırken daha çok manevî yönüne dikkat çekerler. Eserlerinde konuyu “esrâr” başlığı altında inceleyerek, ibâdetlerin sırlarını bir başka deyişle kalbî boyutlarını anlatırlar. Bu anlamda oruç ibâdetini ele alırken daha çok kalbin de oruca katılmasının gerektiği üzerinde durmuşlardır. Hatta tutulan orucun asıl gâyesi, kalbin sürekli bir şekilde mâsivâyâ karşı oruçlu olmasıdır.

Onlar, orucun akli, rûhî ve kalbî açılımları yanında, kişiye güçlü bir irâde kazandırması üzerinde dururlar. Sûfilere göre oruç, kalp gözünün açılması için varlık içinde yokluğa alıştıran, nefsin esaretinden alıkoyan, takvâ ve sabırla insanı kemâle ulaştıran bir ibâdetdir.

İnsanın yaratılış gâyesi ve Allâh'a karşı tevâzunun zirvesi olan ibâdetlerden birisi olarak oruç, Allâh'ın emirlerine boyun eğmek, yasaklarından uzak durmak, nefsin isteklerinden vazgeçmek, hatta Allâh'tan başka her şeyi terk etmek demektir. Oruç sayesinde nefis tezkiye edilir, ahlâk güzelleşir ve takvâyâ ulaşılır. Derûni anlamları ve hikmetleri tefekkür edilerek, kalbî boyutlarda da yaşanılması gerekir. Aksi takdirde mânevî derinliklerden uzak olarak tutulacak oruç, ruhsuz bir beden gibi kalacaktır. Nasıl ki ruhsuz bir beden canlılık ve neşeden yoksun ise kalbe etki etmeyen oruç da hadislerde belirtildiği üzere, aç kalmaktan ibâret hâle gelebilir. Bu manada makâlemizde tasavvuf klasikleri çerçevesinde sûfilerin oruca yaklaşımlarını inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Oruç, İbadet, Nefis, Kalp, Takva.

---

* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, veysi_cengiz@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5775-2778

** Doç. Dr. Veysel Akkaya, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, veysel.akkaya@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4760-9951

Fasting and Its Wisdoms in Terms of Sûfî Perspective

Abstract

Sufis draw attention to the spiritual aspect while describing worships. In their works, they examine the subject under the title of "mystery" and explain the secrets of worship, in other words, its heart-related dimensions. In this sense, while discussing the worship of fasting, they emphasized that the heart should also participate in fasting. In fact, the main purpose of fasting is that the heart is constantly fasting against the massive.

Fasting, as one of the acts of worship that is the purpose of man's creation and the pinnacle of humility towards Allah, means submitting to Allah's commands, staying away from His prohibitions, giving up on the desires of the soul, and even abandoning everything other than Allah. Otherwise, fasting that will be kept away from spiritual depths will remain like a soulless body. Just as a soulless body lacks vitality and joy, fasting that does not affect the heart can consist of starvation, as stated in the hadiths. In this sense, in our article, we will examine the approach of Sufis to fasting within the framework of Sufi classics.

Keywords: Fasting, Worship, Heart, Sufism, Taqwa.

عبادة الصوم في منظور التصوف

الملخص

يلفت الصوفيون الانتباه إلى الجانب المعنوي عند وصف العبادات. في مؤلفاتهم يتناولون الموضوع تحت عنوان "المسر" ويشرحون أسرار العبادة، وبعبارة أخرى أبعادها المتعلقة بالقلب. وبهذا المفهوم، عند الحديث عن عبادة الصوم، ركزوا على أن القلب يجب أن يشارك في الصوم. حتى أنهم يجعلون المقصد الأساسي من الصوم هو أن يصوم القلب باستمرار عن غير الله. ويؤكدون أنه إضافة إلى الجوانب العقلية والروحية والقلبية للصوم فإنه يعطي الإنسان إرادة قوية. والصوم عند الصوفيين هو الذي يعود القلب على الحرمان ليفتح عينيه للتححرر من أسر النفس. إنها عبادة تكمل الناس بالتقوى والصبر.

إن الصوم من أعلى العبادات التي خلق الله سبحانه وتعالى الإنسان لأجلها. وهو: التسليم لأمر الله، والابتعاد عن نواهيه، والتخلي عن شهوات النفس، وحتى ترك كل شيء غير الله. بفضل الصوم تزكّي النفس، وتتحسن الأخلاق، وتتحقق التقوى. في هذه الحالة، من الضروري أن نتأمل معانيه الداخلية وحكمته وأن يعيش في القلب. فإن الصوم الذي يبقى بعيداً عن الأعماق الروحية سيبقى كجسد بلا روح.

الكلمات المفتاحية: الصوم، العبادة، النفس، القلب، التقوى.

Giriş

Kur'an ve Sünnet'te "savm" ve "siyâm" kelimesi ile ifade edilen oruç, ve İslâm'ın beş temel esasından biri olan orucun farziyeti kitap ve sünnet ile sabittir.¹ Oruç, isim ve fiil olarak eşanlamlarıyla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de on üç yerde geçer. Hadîs-i şeriflerde ise oruca genişçe yer verilmiştir.²

Oruç ibadetinin tatbikinde farklılıklar söz konusu olsa da Hz. Adem'den günümüze kadar gelmiş geçmiş bütün inanç ve kültürlerde oruç veya oruca benzer açlık ve perhiz türü uygulamalar bulunmaktadır.³ Yahudilik ve Hristiyanlık'ta orucun yaygın bir ibadet olduğu, Yaradan'ın rızasını elde etme, matem, riyâzet, perhiz, nefse hâkim olma ve günahlara kefâret gibi maksatlar için, muhtelif uygulamalarla edâ edildiği bilinmektedir.⁴

Hz. Âdem'e Eyyâm-ı Bîz diye bilinen her kameri ayın, 13. 14. 15.günleri, Hz. İbrahim'e her aydan üç gün, Hz. Süleyman'a her ayın başı, ortası ve sonunda toplamda her ay, üç gün,⁵ Hz. Davud'un bir gün oruç tutup bir gün tutmama orucu,⁶ Hz. Yunus'un kavmi Ninovalılar'a tavsiye ettiği başlarına gelebilecek musibet ve azaptan kurtulmak için tuttıkları oruç,⁷ Hz. Yahya'nın İsrâiloğullarına öğütlediği oruç,⁸ Hz. Zekeriya⁹ ve Hz. Meryem'in tuttuğu susma orucu,¹⁰ Hz. Musa'nın kırk gün boyunca hiçbir

¹ Ali İhsan Yitik, "Oruç" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2007) 33/414.

² Orucun Kur'an da yer aldığı ayetler, el-Bakara, 1/183, 1/184, 1/185, 1/187, 1/196, en-Nisâ, 4/92. el-Mâide, 5/89, 95. Meryem, 19/26, el Ahzab 33/35, el-Mücadele, 58/4, et-Tahrim, 66/5, et-Tevbe, 9/112; Bkz, Muhammed Fuad Abdülbâki, "صوم" md. "El-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l Kurâni'l Kerim" (Kahire: Dâr Kütübü'l Mısriyye, h. 1364/1944) S, 417.; Oruç ile ilgili hadisler için, Bkz, Wensinck, Arent Jean. "صوم" md. "el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâz Hadis en-Nebevi" I-VII, (Leiden: Mektebetü Brill, 1969) C, III, S, 444.

³ Osman Cilacı, "İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban" (İzmir. Akyol nşr. 1980) S, 11.

⁴ Muhammed Akram, "Dinler Tarihi Açısından, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da Orucun Anlamı ve Önemi" (İstanbul: Uluslararası Ramazan Sempozyumu, 2012) S, 45.

⁵ Recep Demir, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç" Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, (2016) C, IX, SY, 42, S, 1784.

⁶ Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail "Sahihü'l-Buhârî" (Beyrut: Dâr İbn Kesir, 1423/2002) Savm, 56, S, 475, No: 1976.

⁷ M. Selman Çalıışkan, "Ramazan Orucunun Teşrii" Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2017) C, III, SY, 6, S, 162.

⁸ Suyûti, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebü Bekir "Durrü'l Mansur, fit-Tefsir'ül Me'sur" thk. Abdullah b. Abdulmuhsin el-Turki, I. Baskı, (Kahire, Merkez Hicr lil-Buhus el-Arabiyye ve'd Dirâseti'l İslâmiyye, 2003) C, II, S,198-199; Bkz. Çalıışkan, "Ramazan Orucunun Teşrii" S, 163.

⁹ Meryem, 19/10.

¹⁰ Meryem, 19/26.

şey yemeden tuttuğu oruç,¹¹ ile Ramazan ve Aşura orucu,¹² Hz. İsa'nın tuttuğu kırk günlük oruç, kaynaklarda İslâm'dan önceki oruçlar arasında yer alır.¹³

Orucun, İslam'ın inşa edildiği beş unsurdan biri olması,¹⁴ Rabbimizin aidiyet bildirmesi ve ecrini ben veririm buyurması¹⁵ nedeniyle hikmetlerine vâkıf olmak önem arz eder. Tasavvufi açıdan orucun hikmetlerinin izahı için makalemizde gâyesi, uygulama biçimi ve faydaları ele alınmış olup bu hususlar aynı zamanda ibadetlerin hikmetleri dâhilindeki unsurlar olarak da zikredilmektedir.¹⁶ Bu anlamda sûfiler, ibadetlerin hikmetlerini manevî incelikler açısından ele almış ve hikmet ile ilgili izahatlarda genellikle sünnet-i seniyye, mânevî tecrübe ve mükâşefe yolunu takip etmişlerdir.¹⁷

Orucun Lügat ve İstilah Manaları

Oruç, yeme ve içmeden uzak durmak, dili tutmak, konuşmamak, kendini korumak olarak tanımlanmakta olup, bu manalar lügatlerde imsâk ve sükûn kelimeleri ile de tarif edilmektedir.¹⁸ İstilâhî manada ise daha çok fikhî oruç tarifleri mevcut olup, kişinin niyet ederek tan yerinin ağarmaya başlamasından güneşin batışına kadar, şer'an emredilmiş ibadeti yerine getirmek kastıyla yemekten, içmekten ve cimadan nefsi men etmek şeklinde târif edilir.¹⁹ Mutasavvıflar ise orucu, nefsin alışkanlıklarını terk etmek ve arzu edilen şeylerin yokluğuna sabretmek ve bütün organlarımızı kötülüklerden uzak tutmak diye târif etmişlerdir.²⁰

Tasavvufi Açıdan Oruç

¹¹ Şühreverdi, Şihâbüddin, "Avârifü'l Maârif" I-II, thk. A. Halim Mahmud, Muhammed b. Şerif, (Kahire: Dâr el-Meârif, 2000) C, II, S, 37.

¹² Suyûti, "Durrü'l Mansur fit- Tefsir'ül Me'sur" C, II, S, 198-199.

¹³ Demir, "Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç" C, IX, SY, 42, S, 1784.

¹⁴ Buhârî, İman, 27.

¹⁵ A.g.e, Savm, 9.

¹⁶ Süleyman Uludağ, "İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti" 13. Baskı, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). S, 12.

¹⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, "Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar" 25. Baskı, (İstanbul: Ensar Yayınları. 2017). S, 62.

¹⁸ İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrer b. Ali, "Lisânü'l-Arab" I-VI "صوم" md. (Beyrut: Dârü'l-İhyâit-Türâsü'l Arabî, 1997) C, IV, S, 2530.

¹⁹ Vehbe ez-Zuhayli, "İslâm Fıkhı Ansiklopedisi" I- X, terc. Beşir Eryarsoy, vd. (İstanbul: Risâle Yayınları, 2015) C, III, S, 109.

²⁰ Mehmet Demirci, "İbadetlerin İç Anlamı" *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergi*, (2000) SY, 3, S, 23

Oruç, tasavvufta nefis terbiyesi olması yönüyle çok önemli bir riyâzet türüdür. Tabii ki bu riyazetin başka dinlerdeki riyazetten farkı Allah'ın emri ile yapılıyor olması ve yasaklarına riayet edilmesidir.²¹ Bu anlamda sûfiler kalbin ve organların orucuna dikkat çekerler. Çünkü bunlar ayette belirtildiği üzere yaptıklarından mesul olacaklardır.²² O halde kalp ve bedenın azalarına oruç tutturmak, onlara Allah'ın emir ve yasaklarına uyma hususunda büyük bir mesafe kazandıracaktır. Konuya insanın fiilleri açısından bakılacak olursa bu fiiller bedenî ve kalbî olmak üzere ikiye ayrılır. Bedeni fiiller, zâhiri amelleri, kalbî fiiller ise bâtını amelleri kapsayacaktır.²³ Sûfilere göre beden ve kalp fiilleri açısından oruç tutmaktan amaç, sadece oruçlu iken orucun ruhaniyetine ve âdâbına uygun davranmayı değil, aynı zamanda oruç ibadetinden sonra da elde edilen mânevi kazancın sürdürülmesidir. Sûfiler bedenî ve kalbî oruç türlerine eserlerinde genişçe yer vermişlerdir. Şimdi bunları makalemiz çerçevesinde tek tek ele almak istiyoruz.

Bedeni Oruç Türleri

Azalarımızın reisi olarak akli işaret eden Hücvirî, görme, işitme, tatma, dokunma(deri) ve koklama vâsıtasıyla aklın, ruhun ve nefsin etkilenip, ona göre hâl aldığını belirtir. Ona göre hakiki mânada orucun, yukarıda zikredilen beş duyu ile birlikte reislerinin Hakk'ın emrine boyun eğdirilmesi ile mümkündür.²⁴ Aynı şekilde Mekkî de yakîn iman sahiplerinin ve fazilet sahibi oruçluların tuttuğu orucu tutmanın, bedenın azaları olan göz, kulak, dil, el, ayak ve kalbin ıslah edilmesi ile mümkün olduğunu belirtir. Bu minvalde Mekkî, Peygamberimizin ve sâlihlerin tuttuğu orucun bu hassasiyetler gözetilerek eda edilen oruç olduğunu ifade eder.²⁵

Bedeni oruç türlerinin başında şehvetin orucu gelir. Şehvet, sahip olma arzusu, haz veren şeyleri elde etme isteği ve zevklere karşı duyulan kuvvetli arzulardır.²⁶ İnsanı hayvanlardan ayıran en önemli unsur, akıl

²¹ Sultan Adanır, "İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık" (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016) S, 20.

²² el-İsra, 17/36.

²³ Süleyman Uludağ, "Kalp" DİA, C, XXIV, S, 231.

²⁴ Ali b. Osman el-Cüllâbî el-Hücvirî "Keşfu'l Mahcûb" I-II, thk. Es'ad Abdülhadi Kandil. (Kahire: el Mecisi'l Â'la li's-Sekâfe. 2007) C, II, S, 565.

²⁵ Ebû Talib el-Mekkî, "Kütü'l-kulûb" I-III, thk. Mahmud İbrahim, M. el-Rıdvânî, (Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs. 1422/2001) C, III, S, 1246.

²⁶ Çağrıncı, "Şehvet" DİA, C, XXX, S, 477.

sahibi olması hasebiyle şehvetin şerrinden kendisini koruyabilmesidir. Bunun için Gazâlî şehvî duyguların esiri olmanın hayvanlardan daha aşağı seviyede olmak anlamına geleceğini belirtmiştir.²⁷ Süfilere göre şehveti en iyi terbiye etmenin yolu oruçtur. Hücvirî'ye göre şehvetin orucu; kişiyi Rabbine karşı, mahcup edebilecek şehvî arzu ve istekleri dizginleyerek, her türlü şehvete karşı kişinin kendisini imsâk etmesidir. Çünkü orucun hakikati imsâk (tutmak) olup şehvî manada kişinin her türlü kötülükten kendisini uzak tutması ve nefsinin zapt etmesidir.²⁸ Kuşeyrî de bu konuda şeytanın sürekli kışkırttığı şehvî duyguların ilâhi emirlere boyun eğdirilmemesi, kişinin hem dünyasını hem de ahiretini yıkabilecek önemli bir tehlike olduğuna dikkat çeker. “*Evlenmeye gücü yeten evlensin, gücü yetmeyen ise oruç tutsun, bu da onun nefsinin dizginler.*”²⁹ hadisinde belirtildiği gibi, orucun şehvetin gücünü kırdığını, nefsin arzu ve isteklerini azalttığını ve haramlardan uzaklaşmaya vesile olduğunu izâh eden Kuşeyrî, nefsin gıdasını kesme yoluyla şehveti dizginlemek ve arzulanan her şeye karşı durmanın şehvî hislere oruç tutturmak olduğunu belirtmiştir.³⁰

Şehvetin orucu için yemede ölçülü olmak çok önemlidir. Kişi oruçlu iken açlığı sebebiyle çok yemeye meyleder. Halbuki bu şehvetin terbiyesi açısından tehlikelidir. Nitekim Kelâbâzî, “*Hiç kimse, midesinden daha tehlikeli bir kap doldurmamıştır. Oysa insan midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe, üçte birini de teneffüse ayırmalıdır.*”³¹ hadisi ile alakalı müminin midesini üçte birinden fazla yemekle doldurmasının sünnete uygun olmadığını ve kişinin şer işlemesine sebep olacağını, batnını doldurarak şerli hâle geldiğini, aşırı yemeğin ortaya çıkardığı şehvetin ve nefsin isteklerinin esiri olduğunu ve bu isteklerin asla bitmediğini söylemiştir.³²

Şehvî duyguların şerrinden korunmak için en önemli vâsita olan orucun her türlü nefsanî arzuları ve şehveti terbiye ettiğini, bu vesileyle

²⁷ Ebu Hamid M. b. Muhammed el-Gazâlî, “*İhya-ü Ulûmi'd-Din*”. Çev. Ahmet, Serdaroğlu. I-IV, (İstanbul: Akçağ Yayınları. 1992) C, I, S, 666.

²⁸ Hücvirî, “*Keşfu'l-mahcûb*” C, II, S, 565.

²⁹ Buhârî, Nikâh, 67.

³⁰ Ebü'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî “*er-Risâletü'l Kuşeyriyye*” thk. Abdulhalim Mahmud, Muhammed b. Şerif, (Kahire, Dârü'l Şa'b. 1989) S, 110.

³¹ İbn-i Mace, İbn-i Mace, Ebü Abdullah Muhammed b. Yezid El Kazvini, “*Sünen İbn-i Mace*” I-IV, thk. Nasuriddin el Elbâni, (Riyad: el Mektebetü'l Meârif, 1997) Kitabü'l Et'ime, 55.

³² Ebu Bekir Muhammed Kelâbâzî, “*Bahru'l-fevâid*” (el-Meşhur bi-Maâni'l-Ahbar) thk. Vecih Kemaeddin. Zeki, (Kahire: Dâru's Selam, 2008) C, I, S, 132.

yemeğe, içmeye ve şehvî arzulara ihtiyaç duymayan meleklerin hasleti ile oruçlunun bezendiğini izâh eden Maverdî'ye göre gerçek manada nefsin esaretinden kurtulmanın ve hürriyetin şehvî duyguları yenmekle mümkündür.³³ Şehvetlere oruç tutturmanın, vücudun ihtiyaç duyduğu gıdayı kesme ve şehveti terk etme yoluyla mümkün gören Kelâbâzî ise şeytanın aldatmasının genelde şehvî duyguların marifetiyle gerçekleştiğini, şehvetlerin ise yemek ve içmek ile kuvvetli hâle geldiğini ifade etmiştir.³⁴ Bu nedenle sûfilerin, “Şeytan, kanın damarlarda dolaştığı gibi, Âdemoğlunun damarlarında dolaşır.”³⁵ hadisi şerifi uyarınca, şeytanın yollarını oruç ile daraltmak için gayret göstermişlerdir.³⁶

Bedeni oruç türlerinden gözlerin orucu ise, dinen nehyedilen ve kalbi oyalayacak her türlü sûi nazardan alıkoymak, rastgele sağa sola bakmaktan uzak tutmak ve onlara hâkim olmaktır.³⁷ Göz, görme görevi dışında, kalbin aynası, mâna âleminin ilk menzili ve kalbe açılan kapıdır.³⁸ Bakışlarıyla sözün ulaşamadığı yerlere erişme imkânına sahip olan gözler, kelimeler ile ifade edilemeyen veya aşikâre bir şekilde anlatılmak istenmeyeni ima yoluyla bir bakışla ifade etme ve ağzın sustuğu yerde meram anlatma imkânına haizdir.³⁹ Bu husus önemli bir nimet olmakla birlikte, kişiye büyük sorumluluklar yüklemektedir. Bu nedenle Kur'an'da gözlerin hain bakışından⁴⁰ ve yaptıklarından mesul olduğundan⁴¹ bahsedilmektedir. Hadislerde de kötü bakışın İblis' in oklarından bir ok olduğu⁴² ve gözlerin de zina ettiği ve onların zinasının ise bakılması haram olan şeye şehvetle bakmak olduğu⁴³ bildirilmiştir. Bu sebeple Gazâlî, iç dünyamızı meşgul edecek ve Allah'ı anmaktan alıkoyacak her türlü

³³ Ebû'l-Hasan, el-Mâverdî, “Edebü'd-Dünya ved-Dîn”, nşr. Mustafa es-Sekka, (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1987) S, 310.

³⁴ Kelâbâzî, “Bahru'l-Fevâid” C, I, S, 132.

³⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en Nisaburî, Müslim, “Sahih-i Müslim” IV, thk. M. Fuad Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1991), Selam, 39.

³⁶ Uludağ, “İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti” S, 87.

³⁷ Mekki, “Kütü'l-kulüb” C, III, S, 1245.

³⁸ Nevzat Hafis Yanık, “Arap Şiirinde Göz İmgesi” Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (2016) SY, 37, S, 115.

³⁹ Yanık, “Arap Şiirinde Göz İmgesi” SY, 37, S, 116-118.

⁴⁰ el-Mü'minûn, 23/19.

⁴¹ el-İsra, 17/36.

⁴² Hâkim en-Nişâbüri, “el-Müstedrek ale's-Sahihayn” nşr. Ebu Abdurrahman Mukbil b. Hadi, (Kahire: Dar'ul-Harameyn, 1997) C, IV, S, 456, No: 4956.

⁴³ Buhârî, İsti'zan, 12.

bakıştan gözü uzak tutarak sâlihlerin eda ettiği orucu tutmanın mümkün olabileceğini belirtmektedir.⁴⁴

Sûfilere göre dilin orucu ise dinen nehyedilen sözlerden sakınmak ve kalbi oyalayacak her türlü boş, amaçsız ve gereksiz sözlerden dili alıkoymaktır.⁴⁵ Kur'an'da zikredilen, Hz. Meryem,⁴⁶ ile Hz. Zekeriya'nın,⁴⁷ tuttuğu susma orucunun bir tür oruç olduğu gerçeği, orucun sadece gıdadan ve şehvetten uzak durmaktan ibaret olmadığını göstermektedir. Susmayı kalbin salah yollarından bir yol olarak gören mutasavvıfların dili korumak ve afetlerinden sakınmak için terimleştirdikleri ve riyazette uyguladıkları samt'ın (susmak) amacı, dilin âfet ve tehlikelerinden kurtulmaktır.⁴⁸ Hücvirî, yalanın ve gıybetin kalbî olarak orucu bozduğunu belirterek, oruç tutmanın hakikatlerinden birinin de dile oruç tutturma yoluyla dile sahip çıkmak olduğunu belirtir.⁴⁹ Mutasavvıflar, riyazetin ilkelerinden olan ve "Killet-i kelâm" diye terimleştirdikleri az konuşmayı zikir ve tefekkürle sağlamaya çalışmışlardır. Ayrıca, kötü ve çirkin sözlerden dili terbiye etmeyi hedeflemiş ve hayırlı sözlerde bile dilin şerrinden emin olmak için genellikle susmayı tercih etmişlerdir.⁵⁰ Her türlü günahtan korunabilmek için tatbik ettikleri meşhur tecrübelerden olan, ağza çakıl taşı koyarak susmayı gerçekleştirmeye çalışmaları, dile oruç tutturma ve dili terbiye etmeye verdikleri önemi ortaya koymaktadır.⁵¹ "Susan tehlikeden kurtulmuştur."⁵² hadisini sûfilerin düstur edindiğini belirten Mekkî, fuzuli konuşmayı, münakaşa etmeyi, sövmeyi, çirkin sözler sarf etmeyi, lânet etmeyi, mizah dâhi olsa şaka veya alay etmeyi, sırları yaymayı, yalan konuşma ve yalan yere yemin etmeyi, gıybet, koğuculuk, iftira, dedikodu ve ikiyüzlülük yapmayı dilin belâsı ve afeti şeklinde izâh etmiştir. Mekkî'ye göre, hakiki manada eda edilen orucun, manevî açıdan kula sağladığı en büyük fayda, yukarıda zikredilen menhiyattan dili terbiye etme ve kontrol edebilme fırsatı sunmasıdır.⁵³ Oruç tutarak Allah'a yaklaşmanın ve kulların şerrinden sâlim olmanın

---

⁴⁴ Gazâlî, "İhyâ-u Ulûmi'd-Din" C, I, S, 660.

⁴⁵ Mekkî, "Kûtü'l-kulûb" C, III, S, 1245.

⁴⁶ Âl-i İmran, 3/41.

⁴⁷ Meryem, 19/10.

⁴⁸ Adanır, "İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık" S, 16.

⁴⁹ Hücvirî, "Keşfu'l-mahcûb" C, II, S, 565.

⁵⁰ Adanır, "İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık" S, 20.

⁵¹ Mekkî, "Kûtü'l-kulûb" C, I, S, 276.

⁵² Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, "el Câmîül'l Kebîr", I-VI, 1. bs., (Beirut; Beşşâr Avâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996) Kıyâme, 50.

⁵³ Mekkî, "Kûtü'l-kulûb" C, I, S, 276.

ancak dili ıslah etmek ile mümkün olabileceğini belirten Gazâlî ise dilin afetlerinden sakınmanın en önemli yolun Kur'an, zikir ve tesbih ile dili meşgul etmek olduğunu belirtmiş ve bu hususunu dile oruç tutturmak olduğunu beyan etmiştir.⁵⁴

Tasavvufta kulakların orucu ise dinen dinlenilmesi uygun görülmeyen her şeyden kulakları alıkoymak ve faydalı işlere vesile kılmaktır. Hücvirî, “Kulağın, gözün ve kalbin, hesap günü sorguya çekileceği,”⁵⁵ ayetine dikkat çekmiş ve kulakların orucunu, hoş olmayan şeyleri dinlemekten kulakları alıkoymak olarak belirtmiştir.⁵⁶ Mekkî ise kulakları ıslah etmenin yolunu, hoş karşılanmayan boş söz, gıybet ve yalan konuşanların sözlerinden uzak tutmak olduğunu söyler. Ayrıca kulakları Allah'ın haram kıldığı şeylerden nehyetmenin ve fayda vermeyecek her türlü mâlâyânî konuşmaları dinlemekten korunmanın gerekliliği üzerinde durmuştur.⁵⁷ Hücvirî, kulağın afetinin kendisine fısıldandığında duyguları harekete geçiren kötü sözler ile birlikte, gıybet, koğuculuk, iftira, dedikodu ve harama sürükleyebilecek konuşmaları dinlemek olduğunu söyler. Bu vesileyle kulakların kişiyi sürükleyebileceği günahlara dikkat çekerek kulağa da oruç tutturmak gerektiği üzerinde durmuştur.⁵⁸ Kulaklara hâkim bir şekilde eda edilen orucun, mânevi açıdan kula en büyük faydası, kişinin duyduklarının şerrinden emin olması ve kulağın şehvetini terbiye edebilme fırsatına sahip olmasıdır.

Ellerin orucu hususunda Mekkî, tâatte ve isyanda kalbin aleti olarak kabul edilen elleri haramlara ve kötülöklere uzanmaktan alıkoymayı tavsiye eder.⁵⁹ Ellerin vasıta olduğu, her fiilden dolayı şahitlik yapacağı ve dile geleceği ile ilgili ilahî ferman,⁶⁰ rızka vasıta olan elleri menhiyattan alıkoyma manasında oruç tutturmayı ve hassasiyet ile ellere hâkim olmayı elzem hâle getirmektedir. Gazâlî ise dinen elleri uygun görülmeyen her şeyden men etmeyi ve onları hayırlı işlerde kullanmak için gayret etmeyi ellerin orucu olarak tarif eder.⁶¹

⁵⁴ Gazâlî, “İhyâ-u Ulûmi'd-Din” C, I, S, 660.

⁵⁵ el-İsra, 17/36.

⁵⁶ Hücvirî, “Keşfu'l-mahcûb” C, II, S, 565.

⁵⁷ Mekkî, “Kütü'l-kulûb” C, III, S, 1246.

⁵⁸ Hücvirî, “Keşfu'l-mahcûb” C, II, S, 565.

⁵⁹ Mekkî, “Kütü'l-kulûb” C, III, S, 1246-1247.

⁶⁰ Yasin, 36/65.

⁶¹ Gazâlî, “İhyâ-u Ulûmi'd-Din” C, I, S, 663.

Ayakların orucu ise her türlü fenalıktan ve nehyedilen yerlere gitmekten ayakları uzak tutmak ve hayırlı menzillere vasıta kılmaktır.⁶² Ayakların da eller gibi vasıta olduğunu ve fiillerinden dolayı hesap gününde dile gelip şahitlik yapacağına dair âyeti⁶³ hatırlatan Mekki, ayakların kişiyi sürükleyebileceği her şerden ve kötü amelden sakınmanın gerçekleşmesini ancak, haram kabul edilen her türlü amelden uzak durmak suretiyle mümkün görmektedir.⁶⁴ Ayrıca, ayakları nefsin esaretinden koruyup sabit kılabilecek en önemli ibâdet olan orucun maksatlarından Hakk'a uymanın gerçekleşmesi için, haram kabul edilen her türlü amele muhalefet edilmesi gerektiğini belirtir.⁶⁵ Ona göre sûfiler ayakların doğru yolda sabit olması ile ilgili "*Sakın kibirlenerek yürüme*"⁶⁶ ayetini düstur edinirler. Ayaklarını ve diğer organlarını haramlardan alıkoyup oruç tutturmayı başaran bir kimse, zamanını hayırlı bir şekilde değerlendirir. Ayakların sağlam bir şekilde sabit kılınması ise üç şeyle mümkündür. Bunlar Allah'ın emirlerine uyup ihsan ettiklerinin farkında olup şükretmek, Allah korkusu bilincine sahip olmak ve her hâlükârda kişinin kusuru kendisinden bilmesidir.⁶⁷ Mutasavvıfların yukarıda zikredilen görüşleri dikkate alındığında, ayakların sabit halde durmasının oruç ibadeti sayesinde daha kolay hâle geldiğini, nefis ile şeytanın insana verebileceği zararların bilincine varmanın kolaylaşacağını ve ubüdiyeti kula kazandırdığını ifade etmişlerdir. Nefsin ve şeytanın tuzaklarının bertaraf edilmesi, ayakların ve diğer organların ıslahı ile birlikte ubudiyetin devamı için orucun önemli bir vesile olduğu unutulmamalıdır.⁶⁸

Kalbi Oruç Türleri

Sûfilerin oruç ile ilgili yorumları göz önünde bulundurulduğunda, genellikle kalbi esas alarak yorum yaptıkları dikkate değerdir. Serrrâc, oruç esasında kalbi Allah'a ait kılmayı,⁶⁹ Kelâbâzî, oruçlu iken yaratılmışların

---

⁶² A.g.e, C, I, S, 663.

⁶³ Yasin, 36/65.

⁶⁴ Mekki, "*Kütü'l-kulûb*" C, I, S, 222.

⁶⁵ A.g.e, C, III, S, 313.

⁶⁶ el-İsra, 17/37.

⁶⁷ Mekki, "*Kütü'l-kulûb*" C, I, S, 222.

⁶⁸ Esmâ Sayın, "Tasavvuf Kültüründeki Ubüdiyyet, Muhabbet ve Hürriyet Arasındaki İlişki" *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (2013) SY, 16, S, 89-90.

⁶⁹ Ebu Nasr Serrrâc et-Tûsî, "*el-Lüma*" thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdülbâki Surur, (Kahire: Dâr Kütübü'l Hadis, 1960), S, 303.

meşgalesinden kalbi alıkoymayı,⁷⁰ Mekkî, oruç vaktinde kalpte Allah'tan başka hiçbir şeye yer vermemeyi,⁷¹ Kuşeyrî, oruç anında kalbi her türlü dünyevi afetten uzak tutmayı ve muhafaza etmeyi,⁷² Sühreverdi ise oruç esnasında kalbin sürekli güzel düşüncelerle meşgul edilmesini tavsiye etmektedir.⁷³

Allah'a kalben ulaşmayı kolaylaştıran oruç, insanın iç dünyasını ma'mur eden en önemli ibadetlerdendir. Kişi oruçlu iken, yemeğe, içmeye ve şehevî arzulara ihtiyaç duymayan meleklerin hasleti ile bezenirken, ruhun, kalbin ve aklın safiyâne hâle gelmesine vesile olur.⁷⁴ Kalbi fiilleri bâtinî ameller diye tarif eden sûfilerin,⁷⁵ zâhiri ve bâtinî bütün organların kontrol altına alındığı ibadet olarak gördükleri orucu,⁷⁶ bâtinî anlamda kalbin, ruhun, aklın ve nefsin orucu olarak açıklamışlardır.

Kalbin orucu; Allah'ın büyüklüğünü düşünüp sürekli tefekkür etmek,⁷⁷ kalbi mâsivadan ve her türlü dünyevi endişelerden temizlemekle birlikte Allah'tan gayrı hiçbir şeyi kalbe dâhil etmemektir.⁷⁸ İman ve akıl cevherinin merkezi olan kalp, kelime olarak sürekli değişen ve dönüşen anlamındadır. Kalp mânevi açıdan, sürekli olarak olumlu veya olumsuz duygu ve düşünce akışı içerisinde değişken bir haldedir. Bu özelliği aynı zamanda kalbin marifet, ilim ve düşünme vâsıtası olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁹ Nazargah-ı İlahî, Rabbanî hakikatler ile birlikte sırların tecelligâhı, Mârifetullâh'ın yeri, bilginin kaynağı ve bütün düşüncelerin mekânı olan kalbin, ameller ile temizlenip veya kirletildiğine dikkat çeken Kelâbâzî, Allah'ı hatırlamaktan alıkoyan ve meşgul eden her şeyden kalbi uzak tutmayı sâlihlerin tuttuğu oruç olarak tanımlamış ve kalp ile tutulan orucun en üstün oruç olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Kalbi katılmış, idrak, akletme ve basiret kanalları tıkanmış olan bireylerin, oruç ibadeti sayesinde kalplerini ıslah etmesi kolaylaşır.

⁷⁰ Kelâbâzî, "Kitâbü't-Tearruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf" S, 58.

⁷¹ Mekkî, "Kütü'l-kulûb" C, III, S, 1245.

⁷² Kuşeyrî, "Letâifü'l-işârât" C, II, S, 87.

⁷³ Şihâbüddin Sühreverdi, "Avârifü'l Maârif", I-II, thk. A. Halim Mahmud, Muhammed b. Şerif, (Kahire: Dâr el-Meârif, 2000)C, II, S, 147.

⁷⁴ Yusuf Şen, "Zâhiri ve Bâtinî Fıkıh: Gümüşhânevi Örneği" *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2014) C, III, SY, 6, S, 60.

⁷⁵ Uludağ, "Kalp" *DİA*, C, XXIV, S, 231.

⁷⁶ Adanır, "İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık" S, 69.

⁷⁷ Sühreverdi, "Avârifü'l-Maârif" C, II, S, 147.

⁷⁸ Uludağ, "Kalp" *DİA*, C, XXIV, S, 232.

⁷⁹ A.g.e, C, XXIV, S, 229.

⁸⁰ A.g.e, C, XXIV, S, 232.

Marifetin ve keşfin mahalli olan kalbin önemine binaen, sâlih ameller ve kalp tasfiyesi üzerine yoğunlaşmak ve yegâne hedef olan ise kalb-i selime ulaşmak önem arz eder.⁸¹ Bu nedenle mutasavvıflar, kalp tasfiyesi olmadan marifete ulaşmanın mümkün olmadığını ifâde etmiş ve kalbin her türlü masiyet ve kötülüklerden safiyâne hâle getirilmesi gerektiğini belirterek oruç ibadetine önem vermiş,⁸² riyâzet, mücâhade ve nefis tezkiyesi ile tasfiye edilen kalbin ilâhî hakikatlere vuslatının kolaylaşacağını belirtmişlerdir.⁸³

İbn Arabî'ye göre, kalpte muhabbetullah'ın oluşması, Allah'a kurbiyete, her türlü kötülükten uzaklaşmaya ve kişinin Allah'ın emirlerini nefesine tercih etmesine sebep olur. "*Oruç bana aittir, ecrini ancak ben veririm.*"⁸⁴ hadisinde, Rabbimiz 'in orucu kendisine izafe etmesine dikkat çeken İbn Arabî, Allah'ın orucu kullarının kendisine yakınlaşması için hem kurbiyet hem de muhabbet vesilesi kıldığını anlatır.⁸⁵ İbn Arabî'ye göre "*Kalbi ma'siyetlerden alıkoyan en önemli ibâdet*" oruçtur. Ona göre gerçek Allah dostlarının "*savm-ı dâim*" üzere olup, iftar etseler bile kalplerinin Allah'tan başka hiçbir şeyle meşgul olmamaya devam ettiğini, dolayısıyla asıl orucun da bu hedefe ulaşmak olduğunu belirtir.⁸⁶

Kalbi marifetin mekânı olarak târif eden Kuşeyrî,⁸⁷ kalben oruç tutmayı insanlardan uzaklaşarak Allah ile baş başa kalmak ve kalbi Allah'tan gayrı hiçbir şey ile meşgul etmemek diye tanımlar. Kuşeyrî, kalben oruç tutanlara ise "*Rıza nimeti ile Muhabbet Şarabının*" ikram edileceğini belirtir.⁸⁸ Hücvirî ise gerçek manada orucun, kalbi Hakk'ın emrine boyun eğdirmekle mümkün olduğunu, sûfilerin Allah'ın dışında her şeyden uzaklaşmayı oruç telakki ettiklerini ifâde eder.⁸⁹

Sûfilere göre ruhun orucu ise Allah'ın emretmediği düşünce ve meşgalelerden ruhu arındırmak ve O'na ait kılmaktır. Oruç ve açıklık nefsin isteklerinin zayıfladığını belirten Mekkî, bu vesileyle ruhun, kalbin

⁸¹ Uludağ, "*İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*" S, 231.

⁸² Demirci, "*İbadetlerin İç Anlamı*" SY, 3, S, 23.

⁸³ Uludağ, "*Kalp*" DİA, C, XXIV, S, 232.

⁸⁴ Müslim, Sıyâm, 30.

⁸⁵ Muhyiddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, İbn Arabî, "*el-Fütûhâtü'l Mekkiyye*", I-IX, thk. A. Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l İlmîyye 1999) C, II, S, 329.

⁸⁶ İbn Arabî, C, II, S, 330.

⁸⁷ Kuşeyrî, "*er-Risâletü'l Kuşeyriyye*" S, 176; Bkz, Necdet Tosun, "*Sır*" DİA, C, XXXVII, S,115.

⁸⁸ Yüksel Göztepe, "*Abdülkerim Kuşeyrî'de Hâller ve Makamlar*" Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, (2006).S, 113.

⁸⁹ Hücvirî, "*Keşfu'l Mahcûb*" C, II, S, 565.

ve aklın berraklaştığını ifâde etmiştir.⁹⁰ Hücürî, ruhun ve nefsin birbirine zıt olduğunu, ruhun iyiliği, nefsin ise sürekli hırs, haz ve hevesler ile oyalayıp Allah ile olan bağı zayıflatması nedeniyle kötülüğü temsil ettiğini ifâde eder. Bu sebeple o, ruh için orucun ve açlığın safâ olduğunu ifâde etmiş, oruç veya açlıkla eğitilen ruhun, kalbin ve nefsin mânevi açıdan güçleneceğini belirterek tokluğu hayvanlar ile ilişkilendirmiştir.⁹¹

Kuşeyrî ise bir sûfinin her türlü ihtirası gerektiren şeylerden uzaklaşıp kanaatkâr olmayı ruhun orucu diye tarif ettiğini nakleder.⁹² Oruç ibadetinin ruh terbiyesi için en etkili yöntem olduğunu ifâde eden sûfiler, ruhun tezkiyesi için oruçtan daha önemli bir vesile ve tesirli yol olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca hissiyatın, aklın, fikrin, nefsin ve kalbin, ruh ile birlikte anlam kazandığını ifâde eden sûfiler, her türlü hırsı ve şehevî duyguları sınırlayıp, açlık, susuzluk ve cinsel arzuları denetim altında tutmayı, ruhun orucu diye tarif etmişlerdir. Beden insanın maddi, ruh ise mânevi yönünü temsil eder. İbadetlerine hassas olan bir kişinin manen temizlenmedikçe gerçek marifete ulaşamayacağını ifâde eden sûfiler, ruh tezkiyesi için öncelikle saf bir tevhide ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir.⁹³

Sûfilere göre nefsin orucu ise zevklere duyulan kuvvetli arzuların ve elde etme hırsının meşru sınırlar içerisinde tutulması için gayret göstermek, nefsin şiddetle arzuladığı hissî duygulara teslim olmadan her türlü nefsi ve şehevî istekleri oruç ile kırmak ve denetim altında tutabilmektir.⁹⁴ Kötülüğü emredici olan nefsi oruç ile dizginlemeyi tavsiye eden sûfiler, nefis ile cihad etmenin bir ömür boyu sürdüğüne dikkat çekerek nefsi en büyük düşman olarak nitelemişlerdir.⁹⁵ Muhâsibî, nefsin sürekli isteyen ve arzulayan vasfını değiştirmenin veya nefsi kâmilen öldürmenin mümkün olmadığını ifâde etmiş, nefsin dâima akıl ile savaş halinde olduğunu belirterek, insanın oruç tuttuğu vakit nefsinin buna karşı çıktığını, sebebini ise şehvet ve yemek ile rahata eren nefsin rahatının kaybolması olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple, ibadetler veya

⁹⁰ Mekki, "Kütü'l-kulûb" C, IV, S, 105.

⁹¹ Hücürî, "Keşfu'l-mahcûb" C, II, S, 569-570.

⁹² Kuşeyrî, "er-Risâletü'l-Kuşeyriyye" S, 112.

⁹³ Demirci, "İbadetlerin İç Anlamı" SY, III, S, 9-11.

⁹⁴ Kelâbâzî, "Bahru'l-fevâid" C, I, S, 322.

⁹⁵ Ethem Cebecioğlu, "Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü" 5. bs, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009) S, 221.

hayırlı amellerin nefsin arzusuna göre terk edilemeyeceğini işaret etmiştir.⁹⁶

Kelâbâzî, nefsin oruç ile tezkiye edilmesi için, yemeyi, içmeyi ve şehveti terk etmek gerektiğini belirtir. Şeytanın sürekli kışkırttığı nefsâni duyguların ilâhi emirlere boyun eğdirilmemesini, kişinin hem dünyasını hem de ahiretini yıkabilecek önemli bir tehlike olarak gören Kelâbâzî, orucun nefsin arzu ve isteklerini azalttığını bedeninin şehvet gücünü kırdığını, haramlardan uzaklaşmaya ve ahlâk güzelliğine sebep olduğunu izâh etmiştir. Orucun nefis terbiyesi açısından benzersiz bir ibâdet olduğunu, nefsin ve şehvetin şerrinden kişiyi alıkoymasını ve mukâvemet etme kuvveti sağlamasını sebebiyle, mânevi eğitim açısından da vazgeçilmez bir ibâdet olduğunu belirtir.⁹⁷

Şehvet, nefis ve midenin birbirleriyle olan sebep sonuç ilişkisini göz önünde bulundurduğumuzda midenin orucu ile şehvetin orucunu nefsin orucu dâhilinde değerlendirmek daha isabetli olur. Bu minvalde nefsin şerrinden korunmak için en önemli vâsıta olan orucun, her türlü nefsâni arzuları ve şehveti terbiye ettiğini, oruçlunun yemek, içmek ve şehvî arzulara ihtiyaç duymayan meleklerin hasleti ile bezendiğini izâh eden sûfiler, gerçek manada nefsin esâretinden kurtulmanın ve hürriyetin, şehvî duyguları yenmekle mümkün olduğunu izâh etmişlerdir.⁹⁸

Kelâbâzî, nefsin şehvetini bağımlılık içeren, en tehlikeli olan, hiç bıkmayan, midenin dolmasıyla ortaya çıkan cinsel arzu ve dürtüler olarak târif eder.⁹⁹ Hz. Peygamberin buyurduğu gibi, mü'minin midesini üçte birlik kısımdan fazla yemekle doldurmasının uygun olmadığını izâh eden Kelâbâzî,¹⁰⁰ kişinin karnını doldurarak şerli hâle geldiğini, aşırı yemeğin ortaya çıkardığı şehvetin ve nefsin isteklerinin esîri olduğunu ve bu isteklerin asla bitmediğini söyler. Bu minvalde şerrinden korunmak için nefsin oruç ile tezkiye edilmesi gerektiğini ifâde eden Kelâbâzî, nefsi dizginlemenin ahlaki güzelliğe, manen kuvvetlenmeye ve en önemlisi âhirette kurtuluşa sebep olacağını belirtmiştir.¹⁰¹

---

⁹⁶ Kelâbâzî, "Bahru'l-fevâid", C, II, S, 377.

⁹⁷ A.g.e, C, I, S, 322.

⁹⁸ Çağrıncı, "Şehvet" DİA, C, XXX, S, 477.

⁹⁹ Kelâbâzî, "Bahru'l-fevâid" C, I, S, 132; Bkz., Vahit Göktaş, "İlk dönem Müellif Sûfilerinden Kelâbâzî'nin Oruçla İlgili Yorumları" İstanbul: Uluslararası Ramazan Sempozyumu, (2012). S, 112.

¹⁰⁰ İbn-i Mace, Kitabü'l-et'ime, 55.

¹⁰¹ Kelâbâzî, "Bahru'l-fevâid" C, I, S, 322.

Hücvirî, oruç ve açlık vesilesiyle nefsin arzularının zayıfladığını, ruhun, kalbin ve aklın berraklaştığını söyler. Ona göre nefis kişideki şeytani yönü temsil eder. Oruç da dâhil olmak üzere bütün ibadetler muhabbetullah'ın kalbe yerleşmesi ve nefis mücâhedesini açısından vazgeçilmezdir.¹⁰² Oruç ibâdetini riyâzet ve mücâhade için en önemli vâsita kabul eden Kuşeyrî, tasavvufun amacını insanın putu olan nefsin arzu ve isteklerini terk etmek olduğunu belirtir.¹⁰³

Nefsi şeytanın âleti olarak gören Gazâlî ise, nefsin her türlü arzu ve isteklerini ortadan kaldıran ibadetin oruç olduğunu belirtir.¹⁰⁴ İbn Arabî de Hücvirî gibi, orucun mahiyetinin imsâk (tutmak), hakikatinin ise nefsin arzu ve isteklerine karşı çıkıp muhalefet etmek olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵

Sûfilere göre aklın orucu, ise nefsâni arzuların zıddı olarak kabul edilen aklı, ilâhi emirler doğrultusunda hayatın her alanında hâkim kılmak ve Hak ile bâtili ayırma gücünü muhafaza etmek ve Mevla'ya ait kılmaktır.¹⁰⁶ Akla oruç tutturmanın, nefsin esaretinden ve süfliyyetten alıkoyduğu gibi, onu gerektiği gibi kullanmayı da gerektirir. Muzaffer Kirmisî'ye göre aklın orucu, nefsin arzu ve isteklerine muhalefet etmektir.¹⁰⁷ Bu nedenle sûfiler, nefse muhalefeti her dâim esas alarak kişinin aklının kifayet ettiği kadar Rabbine yakınlaşmış ibâdet ettiğini ve aklı ölçüsünde günahlardan uzaklaştığını izâh etmiş ve aklın hakikatini tam olarak bilmenin mümkün olmadığını ifâde etmişlerdir.¹⁰⁸

Sonuç

Orucun insanlık tarihi kadar eski olduğu ve Hz. Âdem'den Hz. Peygamberimize kadar gelmiş geçmiş bütün Peygamberlere emronlunduğu bilinmektedir. İlâhi olsun veya olmasın bütün inanç ve kültürlerde var olan oruç uygulamaları farklı olsa da ana hatlarıyla kulluğun ispatı, tevbe, bağışlanma, yaratıcıya yakın olma ve âhirete dâir umutlar için eda edildiği aşikârdır. İslam dininin indirilmesiyle tahrif edilmiş dinlerdeki oruç uygulamaları tashih edilmiş ve gerçek oruç bugünkü formuyla ortaya çıkmıştır. Mazisi Hz. Âdem'e dayanan oruç ibadetinin, en

¹⁰² Hücvirî, "Keşfu'l-mahcûb" C, II, S, 569-570.

¹⁰³ Kuşeyrî, "er-Risâletü'l-Kuşeyriyye" S, 391.

¹⁰⁴ Gazâlî, "İhyâ-u Ulûmi'd-Din" C, I, S, 437.

¹⁰⁵ İbn Arabî, "el-Fütûhâtü'l-mekkiyye" C, II, S, 329; Hücvirî, "Keşfu'l-mahcûb" C, II, S, 565.

¹⁰⁶ Uludağ, "Akıl" DİA, C, II, S, 246-247.

¹⁰⁷ Kuşeyrî, "er-Risâletü'l-Kuşeyriyye" S, 110.

¹⁰⁸ Uludağ, "İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti" S, 140.

mükemmel ve mükevven hâli ile son din olan İslam'ın insanlığa, ahlaki, kalbi, nefsi ve rûhi terbiyeyi sağlayacak reçeteyi sunduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Ayrıca oruçta sadece nehyedilenlerin değil, helallerin bile terk edilme durumu söz konusudur. Bu durum helallerden bile el etek çekmek durumunda kalan oruçlu açısından haramlara karşı ciddi bir direnç oluştururken, kişiyi nefsi ile olan mücadelesinde müstesna bir mukavemet kazandırır.

Netice olarak sûfiler orucun esrarı üzerinde durarak, âzaların ve kalbin orucunun nasıl olacağını açıklamışlardır. Orucun iftar ile imsâk arasında fikhî şartları yerine getirmenin ötesinde, derunî yönünü ortaya koyarak Peygamberimiz 'in ve sahabelerin tuttuğu orucun çizgisini yakalama gayretinde olmuşlardır.

Kişiyi aklen, ruhen ve bedenlen disiplin altına alan oruç, toplum üzerindeki en etkili ibadetlerdendir. Oruç ibadeti, Allah'ın rızasını elde etmek ve O'na yakın olmak için emredilmiş büyük bir lütuftur. Orucun edâ edilmesindeki maksat, Allah'ın emrine uymak, kulluk vazifesini yerine getirip nefsin afetlerinden kurtulmak, aklı, ruhu ve kalbi Allah'ın emirlerine âmâda kılmanın yanı sıra, Gazâlî'nin ifade ettiği gibi "Allah'ü Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlaklanmaktır."

Sûfilere göre, oruç ibadetinin Allah'ın razı olacağı şekilde yerine getirilmesi, nefsi ıslah etmenin yanında, takvânın, ihlas'ın ve güçlü bir imanın göstergesidir. İnsan, oruç vesilesi ile iradesini kuvvetlendirip kötülüklerden sakınır, menhiyattan uzak durarak kalbini, aklını, ruhunu ve nefsini terbiye eder. Böylece senenin on bir ayı mubah olanları terk ederek nefis tezkiyesi yapar ve zaman içinde ahlâk güzelliğine erişir.

Sûfilerin orucu imsâk olarak nitelemesi ve Allah hâriç her şeyden uzaklaşmayı oruç telakki etmiş olmaları önemli tecrübelerin sonucudur. Az yemek yemeği (Killet-i Taâm), az uyumayı (Killet-i Menâm) ve az konuşmayı (Killet-i Kelâm) hassasiyetle tatbik eden sûfilerin, nefsin askerleri olan, şehvetin, tembelliğin, aşırı uyku ve bağımlılıkların şerrinden kurtulup, sıhhate, keskin bir zekâyâ, tevâzuya ve orucun en önemli kazanımı olan marifetullah'a ve kalbin hakikatlere açık hâle gelmesine vesile olmuşlardır.

Orucun feyiz ve bereketine inanmış insanın eda edeceği makbul bir orucun, Allah'ın hoşnutluğuna vesile olacağına göre, beklenen bu amacın gerçekleşmesi için dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bu nedenle

oruç ibadetinin ecrinden mahrum edecek davranışlardan uzak durulması gerekmektedir. Efendimiz (s.a.v) “Kim oruçlu iken yalan konuşmaktan, çirkin, kötü tutum ve davranışlardan vazgeçmezse, bilsin ki Allah’ın, onun yemesini ve içmesini terk etmesine ihtiyacı yoktur” buyurmak suretiyle, hakiki orucun hangi surette olması gerektiğini haber vermiştir. Oruç, kalp, ruh, akıl ve nefis dâhil, bütün azalara oruç tutturmak ve bu vesile ile insanı kâmil vasfını yakalayabilmektir. Ayrıca bu tanım, tasavvuf ehlinin tavsif ettiği orucun da tanımıdır.

Kişi, Allah’ı görüyormuş gibi ve Allah’ın da onu görüyormuşçasına, Cibril hadisinde ifâde edildiği gibi ihsan şuuruyla, orucunu edâ ettiği vakit, davranışlarını kontrol eder hâle gelir. Böylece hata etmekten ve günah işlemekten kaygı duyar. Bu vesile ile düşüncede, duyguda ve eylemde hep güzele yönelir, hata ve günah işlememe adına duyduğu kaygı ve hassasiyet, onu orucun amacı olan takvâya yönlendirir. Takvâ ise kulu hem hidayete hem de en üstün dereceye ulaştırır. Ayrıca orucun, vica’ etkisi sayesinde kişinin şehvetlerini yenmeye muvaffak olması ve kulu takvâya yönlendirmesi orucun kötülöklere karşı kalkan olma vasfının önemini ortaya koyar.

Sûfîler, nefsin isteklerini azaltmak ve beden üzerindeki hâkimiyetini kırmak için, ruhun ve kalbin üstünlüğü ancak oruç, açlık ve riyâzet ile mümkün olabileceğini ifâde etmektedirler. Nefsi terbiye etmenin zorluğuna binaen nefis ile mücadele "Cihad-ı Ekber" kabul edilmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v) pek zorlu geçen Tebük Gazvesinden dönüşlerinde ashabına, "Şimdi küçük cihat’dan büyük cihada dönüyoruz" buyurmuşlardır. Nefs üzerindeki yapıcı etkisi dolayısıyla oruç, Cihad-ı Ekber’de kula en büyük katkıyı sağlamaktadır.

Emredilen orucun ifâde ettiği mâna, sadece iştahı ve şehveti dizginlemek değildir. “Oruç benim içindir, onun ecrini ben vereceğim” gibi büyük bir ikram, “Oruç ateşe karşı kalkandır” diye derin bir hikmet, “Kim faziletine inanarak ve karşılığını Allah’tan bekleyerek Ramazan orucunu eda ederse, geçmiş günahları bağışlanır.” gibi bir af ve mağfiret müjdesi içermektedir. Ayrıca, oruç vesilesiyle elde edilen maneviyat ve kazanımların sadece oruç tutulan vakte has olmaması gerektiği gibi, orucun kazanımlarını hayatın her alanına yansıtmak bu ibadetin amacına matuf olan önemli hususlardandır.

Tasavvuf ilminin tavsif ettiği oruç, fikhî şartları yerine getirdikten sonra, menhiyattan uzaklaşıp, âzaların hepsini kalp ile birlikte Allah’ın

razı olacağı fillerle meşgul etmektir. Bütün azalara tutturulan oruç aynı zamanda kalbi de mâsivadan koparmayı hedefler. Çünkü dil, göz, kulak, mide, el, ayak ve avret mahalli oruç sayesinde ıslah edildi mi kalbin ve ruhun ıslahında mesafe alınmış olur.

Allah'ın en güzel isimlerinden olan "Rab" ismi Azamın tecellisiyle insanların terbiye olunduğu bir ibâdet olan oruç, nefsi tezkiye, kalbi tasfiye, ruhu safiyâne hâle getirmeyi kolay kıldığı gibi, günümüz insanların zevk, şehvet ve dünyevileşme ihtiraslarına karşı dikkate alınması gereken yegâne çözümlerden biridir.

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an*. Kahire: Dâr Kütübü'l Mısriyye. (h. 1364/1944).
- Adanır, Sultan, “İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık” İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul. Yüksek Lisans Tezi, 2016
- Bolay, Süleyman Hayri. “Akl-ı Selim” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Cebecioglu, Ethem. “Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü” 5. Baskı, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Cilacı, Osman. “İlahi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban” İzmir: Akyol nşr. (1980).
- Çağrıçı, Mustafa. “Şehvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2/477-478. 2010
- Çalışkan, M. Selman. “Ramazan Orucunun Teşrii” *Kilis 7 Aralık Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*. C, III, SY, 6, S, 157-192. (2017)
- Demir, Recep. “Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç” *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C, IX, SY, 42, S, 1784. (2016).
- Demirci, Mehmet. “İbadetlerin İç Anlamı” *Tasavvuf İlmi ve Akademik Dergi*, Ankara: SY, 3, S, 9–30. (2000).
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhü'l-Buhârî* Beyrut, Dâr İbn Kesir, (1423/2002).
- el-Kuşeyrî, Ebû'l-Kasım Abdülkerim. *Letâifü'l-işârât* I-IV, haz. Abdullatif Hasan Abdurrahman, Beyrut: Dâr Kütübü'l İlmiyye. (1971).
- , “*er-Risâletü'l Kuşeyriyye*” thk. Abdulhalim Mahmud, Muhammed b. Şerif, Kahire, Dârü'l Şa'b. (1989).
- el-Mâverdi, Ebû'l-Hasan. “*Edebü'd-Dünya ved-Dîn*” nşr. Mustafa es Sekka, Beyrut, Dâr Kütübü'l-İlmiyye. (1978).
- el-Mekki, Ebû Talib. “*Kütü'l-kulûb*” I-III, 1. Baskı, thk. Mahmud İbrahim, Muhammed el-Rıdvânî, Kahire: Mektebetü Dârü't-Türâs. (1422 /2001)
- en-Nişâbüri, Hâkim. “*el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*” I-V thk. Ebu Abdurrahman Mukbil b. Hadi, Kahire: Dar'ul-Harameyn. (1997).
- ez-Zuhayli, Vehbe. “*İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*” I- X, terc. Beşir Eryarsoy vd. İstanbul: Risâle Yayınları. (2015).
- Gazâlî, Ebu Hamid M. b. Muhammed. “*İhya-ü Ulûmi'd-Din*”. Çev. Ahmet, Serdaroglu. I-IV, İst.: Akçağ Yay. (1992).
- Göktaş, Vahit. “Kelâbâzi ve Tasavvuf Anlayışı” Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri, Tasavvuf Bilim Dalı. Doktora Tezi, 2007.

- . "İlk dönem Müellif Süfîlerinden Kelâbâzi'nin Oruçla İlgili Yorumları" İstanbul: Uluslararası Ramazan Sempozyumu, 107-117. (2012).
- Göztepe, Yüksel. "Abdülkerim Kuşeyri'de Hâller ve Makamlar" Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2006.
- Hücvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî. "Keşfu'l Mahcûb" I-II, thk. Es'ad Abdülhadi Kandil. Kahire: el Mecisi'l Âla li's-Sekâfe. (2007)
- . "Keşfu'l Mahcûb" (Hakikat Bilgisi). 5. Baskı, Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları. (2016).
- İbn Arabî, Ebu Bekir Muhyiddin Muhammed b. Ali. "Fusûsu'l-Hikem" Tercüme ve Serhi, I-IV, Çev. A. Avni Konuk, Haz., Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul: Dergâh Yayınları. (1987).
- . "el-Fütühâtü'l Mekkiyye." I-IX, thk. Ahmet Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye. (1999).
- Kelâbâzi, Ebu Bekir Muhammed b. İshak el Buhari. "Kitabü't taarruf li mezhebi Ehli't tasavvuf" 2. bs. haz. Arthur J. Arberry, Kahire: Mektebetü Hanci. (1994).
- . "Bahru'l-fevâid (el-Meşhur bi-Maâni'l-ahbar)" I-II, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail-Ahmed Ferid el-Mazyidi, Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye. (1999).
- "Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli" 27. Baskı, Ankara: T.D.V.Y. (2014).
- Mâveridî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. (1987). "Edebü'd-Dünya ved-Dîn" nşr. Mustafa es-Sekka, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Muhammed Akram. "Dinler Tarihi Açısından, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Orucun Anlamı ve Önemi" İst. Uluslararası Ramazan Semp., 45-62. (2012).
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en Nisaburi. "Sahih-i Müslim" I-V, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Beyrut: Dâr Kütübü'l İlmiyye. (1991)
- Sayın, Esmâ. "Tasavvuf Kültüründeki Ubüdiyyet, Muhabbet ve Hürriyet Arasındaki İlişki" Konya: Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, SY, 16, S, 85-94. (2013).
- Serrâc, Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî. "El-Lüma" thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdulbâki Surur, Kahire: Dâr Kütübü'l Hadis. (1960).
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebü Bekir. "Durrü'l Mansur, fit- Tefsir'ül Me'sur" I-XVI, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin el-Turki, I. Baskı, Kahire: Merkez Hicr lil-Buhus el-Arabiyye ve'd Dirâseti'l İslâmiyye. (2003).
- Sühreverdi, Şihâbüddin. "Avârifü'l Maârif" I-II, thk. Abdulhalim Mahmud, Muhammed b. Şerif, Kahire: Dâr el-Meârif. (2000).
- Şen, Yusuf. "Zâhiri ve Bâtını Fıkıh: Gümüşhânevi Örneği" Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C, III, SY, 6, S, 47-66. (2014).
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed. "El-Câmiü's Sahih" I-VI, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî. (1998).

- Tosun, Necdet. “Sır” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/115-116. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Uludağ, Süleyman. “Akl” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/246-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- . “İbadet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- . “Kalp” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.14/229-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- . “Nefs” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- . “Ruh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/192-193. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- . “Takvâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.39/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- . “İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti” 13. Baskı, T.D.V. Yay. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Wensinck, Arent Jean. “*el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Hadisi’n-Nebevi*” I-VII. Mektebetü Brill, Leiden. (1969).
- Yanık, Nevzat Hafis. “*Arap Şiirinde Göz İmgesi*” Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, SY, 37, S, 114-143. (2016).
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ruh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/187-192. İstanbul: TDV Yayınları, 2018.
- Yitik, Ali İhsan. “Oruç” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/414-416. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “*Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*” 25. Baskı, İst.: Ensar Yay. (2017).